

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο θεσμός της πολιτικής αγωγής στην ποινική δίκη, τον οποίο πραγματεύεται η παρούσα μελέτη, υπήρξε σταθερό αντικείμενο ενδιαφέροντος και μελέτης μου ήδη από την αρχή της επιστημονικής και επαγγελματικής σταδιοδρομίας μου στον χώρο απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Πρώτος καρπός αυτής της ενασχόλησης ήταν ένα μέρος της μελέτης, που εξεδόθη πριν από πολλά χρόνια (1982) και περιορίσθηκε στην διαπραγμάτευση της νομικής φύσης της πολιτικής αγωγής και της νομιμοποίησης του πολιτικώς ενάγοντος. Η υποδοχή αυτού του βιβλίου από την ελληνική επιστήμη και ιδίως από την ποινική πράξη υπήρξε πραγματικά εντυπωσιακή, καθώς και η αξιοποίησή του μέχρι και σήμερα συνεχώς, παρά την πάροδο των ετών και την μεσολάβηση νομοθετικών παρεμβάσεων, που μετέβαλαν την βάση διαπραγμάτευσης ορισμένων ζητημάτων.

Από την άλλη εξάλλου πλευρά –και παρά τους ακρωτηριασμούς που υπέστη– η πολιτική αγωγή παρέμεινε θεσμός με ιδιαίτερη αξία και λειτουργικότητα στο πλαίσιο απονομής της ελληνικής ποινικής δικαιοσύνης, όπως άλλωστε συμβαίνει και στις ευρωπαϊκές χώρες με συγγενή νομοθεσία (Γαλλία, Ιταλία). Η σταθερή και ενεργός παρουσία πολιτικώς ενάγοντος στα ποινικά δικαστήρια σημαίνει ότι η συνέργεια στην ποινική δίκη και εκείνου που υπέστη τις ζημιογόνες συνέπειες του εγκλήματος βαίνει πέραν της προσδοκώμενης αποκατάστασης μιας ζημίας και επιδιώκει να διαδραματίσει ρόλο στον μηχανισμό ικανοποίησης της ποινικής αξίωσης της πολιτείας.

Τέλος, η διαπλοκή Ποινικού και Αστικού Δικαίου, τα οποία συναντώνται κατά την επίλυση θεμάτων νομιμοποίησης και διαδικασίας της πολιτικής αγωγής, αποτελεί πρόκληση για τον μελετητή και εφαρμοστή του δικαίου.

Όλα τα παραπάνω απαντούν ελπίζω στην απορία, γιατί ολοκλήρωσα τώρα, μετά από τόσον καιρό, την αρχική αποσπασματική μελέτη μου για την πολιτική αγωγή, τα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα της οποίας δεν έπαψα να παρακολουθώ στενά μέσω του περιοδικού *Ποινικά Χρονικά*, αλλά και της εμπλοκής μου στο νομοθετικό έργο. Η ενεργός συμμετοχή μου πολλά χρόνια στον δημόσιο βίο και οι απαιτήσεις που συνεπάγονταν τα σχετικά αξιώματα δεν άφηναν περιθώρια για την αναγκαία νηφαλιότητα, η οποία δημιουργήθηκε πλέον τα τελευταία χρόνια.

Φιλοδοξία μου είναι το προκείμενο βιβλίο να καλύψει κατά το δυνατόν συνολικά

Πρόλογος

το θέμα της πολιτικής αγωγής τόσο στην θεωρία (ελληνική και συγγενή αλλοδαπή) όσο και στην νομολογία, με την επιθυμία να αποτελέσει, όπως και το πρώτο, σημαντικό βοήθημα των ασχολουμένων με την ποινική δικαιοσύνη. Υπάρχει άλλωστε ζωηρό πια ενδιαφέρον, όπως αποδεικνύουν νεότερα σχετικά με το θέμα αξιόλογα δημοσιεύματα.

Το έργο αυτό δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια νέων συναδέλφων στην επιστήμη, που πραγματικά ευχαριστώ από καρδιάς:

Την *Βασιλική Τζαλαβρά*, ΜΔΕ Ποινικών Επιστημών – Δικηγόρο, που με υποδειγματική επιμέλεια συγκέντρωσε την νεότερη ελληνική και ξένη βιβλιογραφία και κυρίως προχώρησε σε κριτική αποδελτίωση όλης της πλούσιας σχετικής νομολογίας.

Τον *Ελευθέριο Αθανασόπουλο*, LL.M Πανεπιστημίου Βόννης – Δικηγόρο, που επικαιροποίησε την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία και νομολογία από πλευράς Αστικού Δικαίου.

Τον *Θωμά Σάμιο*, Λέκτορα Ποινικού Δικαίου Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., για την σημαντική συμβολή του κατά την γενική θεώρηση του κειμένου και την γλωσσική ενοποίηση.

Ο *Πάνος Σάκκουλας* του Εκδοτικού Οίκου «Δίκαιο και Οικονομία», με τον οποίο, όπως και ιδιαιτέρως με τους γονείς του, με συνδέουν μακροχρόνιοι δεσμοί, ανέλαβε και πάλι την έκδοση και κυκλοφορία του βιβλίου.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω τον σύζυγό μου *Λίνο Μπενάκη*, ιστορικό της Φιλοσοφίας, για την ανεξάντλητη υπομονή και συμπαράστασή του μια ολόκληρη ζωή.

Αθήνα, Οκτώβριος 2014

ANNA ΨΑΡΟΥΔΑ-ΜΠΕΝΑΚΗ
Ομότιμη Καθηγήτρια Ποινικού Δικαίου – Ακαδημαϊκός
Πρώην Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η θέση της πολιτικής αγωγής στην ποινική δίκη

§ 1. Η πολιτική αγωγή στην ελληνική ποινική δίκη

Η ελληνική Ποινική Δικονομία ανήκει στην κατηγορία των δικαίων που δέχονται την ενεργό συμμετοχή στην ποινική δίκη εκείνου, ο οποίος υπέστη βλάβη από την τέλεση ενός εγκλήματος. Η είσοδος του προσώπου αυτού στην ποινική δίκη εξασφαλίζεται με την παράστασή του ως πολιτικώς ενάγοντος, δηλαδή με την εισαγωγή εκ μέρους του στο ποινικό δικαστήριο αγωγής για την επανόρθωση της ζημίας που υπέστη από το έγκλημα. Η αγωγή αυτή εισάγεται με την μορφή απαιτήσεων χρηματικής αποζημίωσης, αποκατάστασης ή χρηματικής ικανοποίησης του ιδιωτικού δικαίου, αφού κάθε έγκλημα αποτελεί συγχρόνως και αδίκημα του Αστικού Δικαίου. Με το “εισιτήριο” αυτό, που διαμορφώνεται σύμφωνα με τους ουσιαστικούς κανόνες του Αστικού Δικαίου (άρ. 63 ΚΠΔ) και υποβάλλεται στους αυστηρούς διαδικαστικούς τύπους της Ποινικής Δικονομίας (άρ. 82 επ. ΚΠΔ), ο πολιτικώς ενάγων αποκτά σημαντική θέση στην εξέλιξη της ποινικής δίκης, όπου, αξιοποιώντας τα δικαιώματα που του παρέχει η δικονομία, διεξάγει έναν πείσμονα και μονόπλευρο αγώνα για την απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου. Σκοπός του κατά τον νόμο είναι να επιτύχει την επιδίκαση των ιδιωτικών του απαιτήσεων από το ποινικό δικαστήριο. Παρ’ όλη μάλιστα την περιορισμένη παραχώρηση από την νομοθεσία μας δικαιωμάτων¹ στον πολιτικώς ενάγοντα, αυτός κατορθώνει συνήθως να επηρεάζει σημαντικά την εξέλιξη της ποινικής δίκης, άλλοτε συμβάλλοντας στην ταχύτερη εξεύρεση της αλήθειας, άλλοτε όμως και καθυστερώντας την.

Ο αγώνας του πολιτικώς ενάγοντος λήγει με επιτυχία, όταν καταδικασθεί ο κατηγορούμενος. Η επιτυχία έγκειται –ή πρέπει να έγκειται– στο ότι τότε επιδικάζονται στον πολιτικώς ενάγοντα οι πολιτικές απαιτήσεις που υπέβαλε στο ποινικό δικαστήριο, δηλαδή εκπληρώνεται ο σκοπός για τον οποίο παρέστη. Το περίεργο είναι, ωστόσο, ότι στην ελληνική πρακτική, και όχι σπάνια και στις χώρες με συγγενή νο-

1. Για τα οποία βλ. αναλυτικά § 13, σελ. 377 επ.

Μέρος πρώτο: Η θέση της πολιτικής αγωγής στην ποινική δίκη

μοθεσία, ο πολιτικώς ενάγων μετά την καταδίκη του κατηγορουμένου αποχωρεί από το ποινικό δικαστήριο πάντοτε σχεδόν με “κενά θυλάκια”, και τούτο είτε επειδή κατά κανόνα δεν ζήτησε ο ίδιος παρά μόνο κάποιο συμβολικό ποσό, και αυτό μόνο για την ηθική του βλάβη, είτε διότι, αν τυχόν ζήτησε την αποκατάσταση της πραγματικής ζημίας του, το ποινικό δικαστήριο παρέπεμψε την απαίτηση στο πολιτικό δικαστήριο ως ανεκκαθάριστη (άρ. 65 παρ. 2 ΚΠΔ)².

Το φαινόμενο δεν θα ήταν και τόσο αξιοπερίεργο, αν ο τίτλος για τον οποίο αγωγίσθηκε ο πολιτικώς ενάγων στο ποινικό δικαστήριο, δηλαδή η δικαστική αναγνώριση της ενοχής του κατηγορουμένου, του εξασφάλιζε μια γρήγορη και κατά κάποιο τρόπο αυτόματη ικανοποίηση από το πολιτικό δικαστήριο, πράγμα που θα συνέβαινε, αν η ποινική απόφαση αποτελούσε δεδικασμένο για το πολιτικό δικαστήριο ως προς την ενοχή, όπως ισχύει κατά κανόνα στα δίκαια που αναγνωρίζουν τον θεσμό της πολιτικής αγωγής στην ποινική δίκη (Γαλλία, Ιταλία). Η δυνατότητα όμως αυτή δεν δίνεται στον πολιτικώς ενάγοντα των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, ο οποίος μετά την ποινική καταδίκη αποδύεται και στον αγώνα της πολιτικής διαδικασίας για την ικανοποίηση των κυρίως απαιτήσεων που δεν προέβαλε στο ποινικό δικαστήριο – συνήθως την αποκατάσταση της υλικής ζημίας³. Στον αγώνα αυτόν έχει βέβαια στο πλευρό του ένα πολύ ισχυρό όπλο –την ποινική καταδίκη του αντιδίκου του– που τον διευκολύνει έμμεσα στην απόδειξη της ενοχής. Ωστόσο, ούτε σε χρόνο ούτε σε έξοδα βγαίνει από την παράστασή του στο ποινικό δικαστήριο κερδισμένος, με αποτέλεσμα ο επίμοχθος αγώνας του στην ποινική δίκη να απολήγει σε ένα μάλλον ισχνό γι’ αυτόν άμεσο οικονομικό όφελος.

Παρ’ όλη την παραπάνω πραγματική και νομική κατάσταση, που θα έπρεπε κανονικά να προκαλέσει την αποδυνάμωση της πολιτικής αγωγής (ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά υπέρ του θεσμού –η ταχεία ικανοποίηση του θύματος– στην ελληνική πραγματικότητα δεν ισχύει⁴), ο θεσμός βρίσκεται πάντοτε σε άνθηση. Κανείς

2. Βλ. όμως και την απόφαση ΠεντΕφΑθ 1530/1995 ΠοινΧρ 1996, 550, με σύμφωνο σχόλιο *Ιωάννας Κολλινιάτη* = Υπεράσπιση 1996, 823, με την οποία, αφού καταδικάσθηκε ο κατηγορούμενος για κλοπή ποσού 7.000.000 δρχ., κρίθηκε η αξίωση της πολιτικώς ενάγουσας εκκαθαρισμένη και επιδικάσθηκε το ποσό των 7.000.000 δρχ., καθώς και των 40.000 δρχ. για χρηματική ικανοποίηση και 200.000 δρχ. για έξοδα παράστασης.

3. Για την αλληλεπίδραση μεταξύ ποινικής και αστικής δίκης και την σχετική νομολογία βλ. παρακάτω § 12, σελ. 357 επ.

4. Είναι χαρακτηριστικό το πλήθος των προσφυγών κατά της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), που ασκούνται από πολιτικώς ενάγοντες για υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης και γίνονται κατά κανόνα δεκτές. Βλ. π.χ. Δη-

§ 1. Η πολιτική αγωγή στην ελληνική ποινική δίκη

ιδιώτης παθών δεν σκέφτεται να αφήσει “ακαταδίωκτο” από μέρους του τον δράστη του εγκλήματος και να μην προβάλει στις αίθουσες των ποινικών δικαστηρίων το καταπατημένο του δίκαιο, και κανείς δεν διακινδυνεύει να αφήσει την ποινική δίκη “στο δρόμο της”, περιμένοντας να δώσει την μάχη του στο πολιτικό δικαστήριο μόνον⁵.

Αν θέσουμε κατά μέρος διάφορες εμπειρικές εξηγήσεις, που χωρίς στατιστική και κοινωνιολογική έρευνα δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν (όπως π.χ. ότι ο παθών “εξαναγκάζεται” κατά κάποιο τρόπο να παραστεί, φοβούμενος, δικαιολογημένα ή αδικαιολόγητα, μήπως χωρίς πολιτική αγωγή και με μια έντεχνη υπεράσπιση κατορθώσει ο κατηγορούμενος να δημιουργήσει αμφιβολίες στο δικαστήριο και απαλλαγεί, οπότε ο αγώνας του στο πολιτικό δικαστήριο πρέπει να στραφεί και εναντίον της απαλλακτικής απόφασης) γεγονός είναι, πάντως, ότι εκείνος που υπέστη βλάβη από το έγκλημα, και ιδιαίτερα ο ίδιος ο παθών, επιζητεί την συμμετοχή του στην ποινική δίκη όχι μόνον για να εξασφαλίσει την αποκατάσταση οποιασδήποτε ζημίας του που μπορεί να αποτιμηθεί σε χρήμα, αλλά και για να συμπράξει στην αντίδραση της Πολιτείας κατά του εγκλήματος, που εκδηλώνεται με την πανηγυρική διαπίστωση της ενοχής και την δημόσια αποδοκιμασία μέσω της ποινής. Μετά την καταδίκη του κατηγορουμένου μπορεί ο πολιτικώς ενάγων να εγκαταλείπει το ποινικό δικαστήριο με “τα θυλάκια κενά”, φεύγει όμως οπωσδήποτε “ικανοποιημένος”, τόσο περισσότερο μάλιστα όσο αυστηρότερη ήταν η ποινή που επεβλήθη⁶.

Το φαινόμενο αυτό, όσο κι αν χαρακτηρίστηκε κατά καιρούς ως αταβιστική επιβίωση του πρωτογόνου συστήματος της ιδιωτικής δίωξης, ως νόθευση του συστήματος της αυτεπάγγελτης δημόσιας δίωξης, ως διατάραξη της μυσταγωγίας της

μάχη, ΠοινΧρ 2010, 529 επ., Αποστολίδη, Το δικαίωμα παράστασης πολιτικής αγωγής, 2010, σελ. 142 υποσημ. 462.

5. Με εξαίρεση τα εγκλήματα διά του τύπου, τα οποία δικάζονται για λόγους ταχύτητας κατά την ειδική διαδικασία του άρ. 681Δ ΚΠολΔ, που προστέθηκε με το άρ. 10 παρ. 9 του Ν. 2145/1993 και αντικαταστάθηκε από το άρ. 4 παρ. 12 του Ν. 2328/1995, όπου η εκδίκαση της αγωγής χωρεί ανεξάρτητα από την τυχόν άσκηση ποινικής δίωξης, σύμφωνα με το άρθρο μόνο παρ. 5 του Ν. 1178/1981. Στα εγκλήματα αυτά κατά κανόνα προτιμάται η διαδικασία του εν λόγω νόμου ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων για λόγους ταχύτητας.

6. Βλ. π.χ. την ΣυμβΕφΑθ2504/1993 (Υπεράσπιση 1994, 1054, μεσημείωση Α.Κ.Ζ. [αχαριάδη]), όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται, με αφορμή την κρίση υπέρ της συνταγματικότητας του θεσμού της πολιτικής αγωγής που προκύπτει από τον μικτό της χαρακτήρα (για τον οποίο αμέσως παρακάτω), ότι η αποκατάσταση της προκληθείσας από το αδίκημα ζημίας χωρεί μόνο με την καταδίκη του δράστη, για την επίτευξη της οποίας θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η συμμετοχή του φορέως της εγκληματικής βλάβης στην ποινική διαδικασία.

Μέρος πρώτο: Η θέση της πολιτικής αγωγής στην ποινική δίκη

ποινικής δίκης με την παρεμβολή ενός ιδιώτη κατηγορού που αποβλέπει μόνο στην ικανοποίηση του αισθήματος της εκδίκησης κ.λπ.⁷, είναι ωστόσο μια πραγματικότητα, που ούτε η ελληνική ούτε οι συγγενείς με αυτήν νομοθεσίες μπόρεσαν να αγνοήσουν. Η ιστορία της νομολογίας των χωρών, που έχουν συγγενείς ρυθμίσεις (Ιταλία, Γαλλία), έχει βέβαια να επιδείξει περιόδους εύνοιας και περιόδους δυσμένειας προς την πολιτική αγωγή, που υπαγορεύθηκαν από κοινωνικοπολιτικά δεδομένα, χωρίς όμως να θέσει ποτέ σε σοβαρή αμφισβήτηση την αναγκαιότητα ενός θεσμού τόσο λαοφίλου και ζωντανού στην πράξη. Η πραγματικότητα αυτή μαρτυρεί ότι η σύμπραξη στην δημόσια λειτουργία της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και του φορέως του ιδιωτικού συμφέροντος, που τυχόν επλήγη από το έγκλημα, έχει μια βαθύτερη δικαιολόγηση, πέρα από τα συνήθως αναφερόμενα πρακτικά-οικονομικά οφέλη, τα οποία στην ελληνική περίπτωση, όπως παραπάνω αφήσαμε να εννοηθεί, είναι ισχνά ή σχεδόν ανύπαρκτα.

Όπως κάθε ζωντανός θεσμός η πολιτική αγωγή έχει αποκτήσει στην ελληνική πραγματικότητα μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία, που βρίσκεται ωστόσο και αυτή σε συνεχή εξέλιξη. Η φυσιογνωμία αυτή διαμορφώθηκε και εξακολουθεί να διαμορφώνεται μέσα από μια νομική πραγματικότητα που παρουσίαζε μεν εξαρχής ιδιορρυθμίες, αλλά λόγω και μεταγενέστερων νομοθετικών παρεμβάσεων κατέστη και αντιφατική. Οι νομοπαρασκευαστικές εργασίες του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, αφού περιόδευσαν στο ελληνικό παρελθόν και στις ξένες νομοθεσίες, κατέληξαν σε προβλέψεις άλλοτε ευνοϊκές, άλλοτε δυσμενείς για την προώθηση της πολιτικής αγωγής, που απεικονίζουν ωστόσο και αυτές τον ιδιόρρυθμο χαρακτήρα της, αυτόν που επισημάναμε παραπάνω. Οι προβλέψεις του νόμου και η εφαρμογή τους στην πράξη θα μας απασχολήσουν στα παρακάτω. Εδώ αξίζει ίσως να προταχθεί μια γενική χαρακτηριστική παρατήρηση, η οποία θα αποδειχθεί σημαντική για την κατανόηση των προβλημάτων που θα εκτεθούν.

Ενώ στο θέμα της ουσιαστικής (ενεργητικής) νομιμοποίησης του πολιτικώς ενάγοντος, δηλαδή στο βασικό ζήτημα, ποιος δικαιούται να παραστεί ως πολιτικώς ενάγων στην ποινική δίκη, ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας (ΚΠΔ) παραπέμπει ολοκληρωτικά στο Αστικό Δίκαιο («Η πολιτική αγωγή ... μπορεί να ασκηθεί ... από τους δικαιουμένους σύμφωνα με τον αστικό κώδικα ...», άρ. 63 ΚΠΔ) και επομένως στην γενική ρήτρα του άρ. 914 ΑΚ, χωρίς να προβλέπει ή να διευκολύνει οποιονδήποτε ποινικοοικονομικό περιορισμό, αντίθετα στο θέμα της τηρητέας διαδικασίας για

7. Χαρακτηριστικός πολέμιος του θεσμού ο *Τσουκαλάς*, Ποινική Δικονομία, τόμ. Α', 1936, σελ. 139 επ., βλ. και παρακάτω υποσημ. 19 και 31.

§ 1. Η πολιτική αγωγή στην ελληνική ποινική δίκη

την ενεργητική νομιμοποίηση ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας εξακολουθεί, παρά τις κατά καιρούς απλουστευτικές νομοθετικές παρεμβάσεις, να διατηρεί μια τυπολογία δεσμευτική για τον πολιτικώς ενάγοντα, που σε μερικά σημεία υπερβαίνει και αυτόν τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (ΚΠολΔ). Έτσι, στο ουσιαστικό μέρος, όπου θα ήταν –όπως θα φανεί παρακάτω– αναγκαίοι περιορισμοί του δικαιώματος παράστασης πολιτικής αγωγής, υπαγορευόμενοι από την ιδιορρυθμία της σύμμειξης του ιδιωτικού συμφέροντος με το δημόσιο, κυριαρχεί ευρύτητα και ελαστικότητα, οι οποίες μάλιστα επιτείνονται και από το σύστημα της γενικής ρήτηρας που υιοθετεί το άρ. 914 ΑΚ. Αντίθετα στο δικονομικό μέρος, όπου, ακριβώς επειδή πρόκειται για **ποινική** δίκη και αναζητείται η ουσιαστική αλήθεια, υποχωρούν οι δεσμευτικοί τύποι, κυριαρχεί ως προς τον πολιτικώς ενάγοντα η τυπικότητα. Η κατά κάποιο τρόπο “αντίστροφη” τοποθέτηση του νομοθέτη στα παραπάνω ζητήματα, που είναι βέβαια σύμφωνη με μια καθαρά “ιδιωτική” αντίληψη περί της πολιτικής αγωγής, αλλά δεν συμεριζεται την μεταλλαγή που υφίσταται αυτή με την ενσωμάτωσή της στην ποινική δίκη, άλλοτε απαμβλύνεται και άλλοτε επιτείνεται από την νομολογία και την επιστήμη. Έτσι, δημιουργείται και αναπτύσσεται διά μέσου αυτών των οροσήμων-ρυθμίσεων του νόμου και της ερμηνείας τους η φυσιογνωμία της ελληνικής πολιτικής αγωγής, τα προβλήματα της οποίας θα μας απασχολήσουν παρακάτω.